

KISEBB TÖRTÉNETI ADATOK

Dávid Géza

Egy eladósodott defterdár a 17. században, vezír Ahmed pasa

Az oszmán állam- és közigazgatás tagjainak anyagi helyzetéről még viszonylag keveset tudunk. Bizonyosan sokan szép vagyont gyűjtögettek,¹ mások szerényebb összegekkel gazdálkodtak.² Akadtak, akik sikeresnek bizonyultak feladataik elvégzésében, mások kevésbé. Utóbbiak közé számítom azt az Ahmed pasát, aki jókora tartozással hagyta itt az árnyékvilágot.

Életéről elég sokat tudunk, igaz, főként elbeszélő forrásokból. Két szerző is összeállította pályarajzát: Mehmet Zeki Pakalin,³ illetve tőle függetlenül Dariusz Kołodziejczyk.⁴ Elmondásuk szerint Ahmed Isztambulban született, udvari szolgálatokat látott el, eljutva a *dzsebedzsibasi* (*cebecibası*) rangig, aki a vért- és fegyverkészítők legfőbb embere volt. Innen kaphatta – legalábbis Pakalintól – a Dzebedzsi előnevet. Mások a Defterdár megkülönböztetést használják, aminek oka, hogy a nem sokkal korábban nagyvezírré kinevezett Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa (szül. 1635, nagyvezír 1661–1676) embereként 1662. április 30.–május 9. között fődefterdárként tették. Kiemelkedő szolgálatait elismerendő, 1665. augusztus 4-én vezíri tisztséget kapott. Részt vett az 1669-es, kedvező kimenetelű krétai hadjáratban, ahol szintén rátermettnek bizonyult. 1675. augusztus 27-én⁵ viszont jó tizenhárom évi kincstárnokoskodás után (mely időtartam ritkaságszámba ment), kissé talán váratlanul, Egyiptomba küldték beglerbégnek. Itt hamar összeakasztotta a bajszát a helyiekkel, akik még bebörtönzésétől sem riadtak volna vissza; így aztán 1676. május 11-én letették. A kor udvari történetírója, Rásid Mehmed (1670 k.–1735) ekként adott hangot meglepődésének: „Nehezen érthető, miképpen tudta ez az ember, aki ellen tizennégy évnyi defterdársága alatt a legkisebb panasz sem érkezett, tetteivel öt

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2023.1.153>

¹ Ilyen valakit említ Pírşiz Ali személyében pl. Ibrahim Pecsevi, *Tarih-i Pecsevi*. I. [Isztambul], é. n., 453.

² Az 1553-ban elhalálozott *vojnyuk* (félkatonai elem a Balkánon) szandzsákbég, Szinán hagyatéka csupán 95 250,5 akcsét tett ki. Ld. Ömer Barkan, Edirne askerî kassamı'na âit tereke defterleri (1545–1659). *Belgeler* III/5–6 (1966) 116–119, Nr. 10.

³ Mehmet Zeki Pakalin, *Maliye teşkilâtı tarihi (1442–1930)*. I. Ankara, [1978], 454–463.

⁴ Dariusz Kołodziejczyk, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufasssal-i Eyalet-i Kamaniçe*. I. (Studies in Ottoman Documents Pertaining to Ukraine and the Black Sea Countries, 3.) [Kyiv–Cambridge (MA), 2002], 15–17.

⁵ Levéltári forrás alapján állítja: Özen Tok, *XVII. yüzyılda Mısır eyaleti*. Doktora tezi (Erciyes Üniversitesi). Kayseri, 2002, 224/461. jegyzet.

hónap alatt teljesen maga ellen fordítani az embereket.”⁶ Kegyvesztettsége 1677 márciusáig tartott, amikor dijárbekiri (Diyarbakır) beglerbég lett, majd nem sokkal később, októberben Bosznia kormányzását bízták rá. Jelen volt Csihirin (korábban Lengyelország-Litvánia része, ma Ukrajnában) ostrománál, majd a Dnyeper torkolatvidékének várait szemlélte, javíttatta. 1680 eleje és 1682 ősze között Kamenyec⁷ (egykor Lengyelországhoz tartozott, ma Kamjanec-Pogyilszkij, Ukrajnában) védő pasája (*muháfiz, muhafiz*),⁸ ezúttal beglerbégje tisztét viselte.⁹ Fő feladatként a határ meghúzása és a terület összeírása (ennek eredményét adta ki Kołodziejczyk¹⁰) hárult rá. 1682. október 12-én a Temesvári vilájetet kapta meg.¹¹ Itt érte a halál 1683. szeptember 3-án.¹²

Az eddigiek alapján azt hihetnők, hogy Ahmed körül – az egyiptomi incidenst leszámítva – minden rendben volt. Csakhogy – szinte véletlenszerűen – fennmaradt egy kimutatás, amely jelentős mértékben árnyalja ezt a képet.¹³ Nevezetesen az derül ki, hogy meglehetősen súlyos adósságokat hagyott hátra. Eredeti kinnlevősége 706 zacskót¹⁴ (*kisze/kise* vagy *kesze/kese*) és 384 gurust (tallért) ért el. Ez idő tájt egy zacskó akcse többnyire 50 000 kis ezüstpénzt tartalmazott, gurusból pedig 500-at.¹⁵ Ez azt jelenti, hogy Ahmed pasa 35 338 400 akcse adósságot halmozott fel. Ez a summa 1671–1672-ben a teljes éves központi költségvetés bevételi oldalának (355 889 310 akcse) szinte pontosan 10%-ára rúgott, máskor kevesebbre.¹⁶ Ekkora összegről és ilyen arányról nem mondhatjuk, hogy elhanyagolható lett volna, sőt!

Amint a közreadott anyagból látszik, az egykori kincstárnok kötelmeit öt részre lehetett bontani. Defterdárként 300 zacskóra való, azaz 15 millió akcsét vártak volna még tőle. Nem egészen világos, mire utaltak itt: már befutott, de

⁶ Idézi: Pakalin, *Maliye teşkilâtı tarihi*. I. 458.

⁷ Kamenyec-Podolszkit 1672 augusztusában foglalták el az oszmánok és segéderőik.

⁸ Ezzel a terminussal többnyire olyan fontos várak és városok esetében találkozunk, amelyek addig soha nem voltak tartományi központok, és később sem lettek azzá. Példánkban Kamenyec körül új ejáletet hoztak létre, ezt értelemszerűen beglerbégnek kellett vezetnie.

⁹ Kołodziejczyk, *The Ottoman Survey Register of Podolia*. I. 9.

¹⁰ Kołodziejczyk, *The Ottoman Survey Register of Podolia*. I. 16–17 szerint az aktuális munkát egy bizonyos Halil efendi végezte.

¹¹ Szilahdár Findiklili Mehmed Aga, *Szilahdár târihi*. I. Isztanbul, 1928, 761. Jenői pasának mondja. Vö. Defterdar Sarı Mehmed paşa, *Zübde-i vekayiât. Tahlil ve metin (1066–1116 / 1656–1704)*. Haz. Abdülkadir Özcan. (Türk Tarih Kurumu yayınları, III/11.) Ankara, 1995, 135.

¹² Szilahdár, *Szilahdár târihi*. II. Isztanbul, 1928, 79.

¹³ İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 1005.

¹⁴ A zacskóra/erszényre mint számítási egységre ld. Baki Çakır, Kесе. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek cilt II. Ankara, 2019, 42–43. A katonák a zsoldot, ajándékot kisebb zsákokban kapták, innen származik az elnevezés. Ld. a miniatúraábrázolást Hegyi Klára–Zimányi Vera, *Az Oszmán Birodalom Európában*. Budapest, 1986, 49. színes képén.

¹⁵ Çakır, Kесе, 42 (táblázat).

¹⁶ Mehmet Genç–Erol Özvar, *Osmanlı maliyesi. Kurumlar ve bütçeler*. II. İstanbul, 2006, 210, 216.

kézen-közön eltűnt summákra vagy előirányzott tételekre, amelyeket nem sikerült behajtania. Mindenképpen az első csoportba tartozott a kamenyeci zsoldra szánt s a szultán magánkincstárából hozzá eljuttatott 100 zacskónyi, illetve a krími kán ajándékára átutalt 50 zacskónyi pénz.¹⁷

Csúfos végű egyiptomi működése során 250 zacskónyi, azaz 12,5 milliónyi akcse hiányt kalapált össze. Nem kis teljesítmény ez kilenc hónap alatt! Ehhez kapcsolódott még az Egyiptomon belül külön kezelt Jemen 135 zacskót, azaz 6 750 000 akcsét kitevő restanciája.

E három tétel együtt 34 250 000 akcsénak felelt meg, s az adósságok túlnyomó többségét tették ki. Ehhez képest az egyiptomi Kászim bég¹⁸ hagyatékából járó, illetve a kincstártól kölcsönzött (*karz*) két másik elem elhanyagolható. Nem is könnyű megmagyarázni, mi lehetett az utóbbi jelentősége Ahmed pasa számára.

Érezve, hogy túllépi a határokat, a pasa néhány alkalommal igyekezett különböző nagyságú összegek befizetésével csökkenteni terheit. Pár részletben összesen 116 zacskót és 4 és fél gurust, azaz 5 800 450 akcsét fizetett vissza ő maga vagy a megbízottai révén.

Még mindig maradt hátra 590 zacskó „aprópénz”, amelyből 34 zacskó visszafizetendő előlegféléből származott, valamint 381 és fél gurus (együtt 29 531 150 akcse), pedig már jó hét éve (minthogy a lista elhunytá után készült) megvált defterdári posztjától! Utolsó éveiben Ahmed nehéz helyzetben lehetett, hiszen a temesvári pasák éves hász-birtokai a 16. század végén 1 millió akcse alatt rögzültek,¹⁹ azaz több mint 40 év kellett volna ahhoz, hogy ebből

¹⁷ A krími kánok a 18. században egy-egy kitüntetett alkalommal 100 000 zacskót kaptak. *Kırım hanlarına nâme-i hümayûn (2 numaralı name defteri)*. Yayına haz. Murat Cebecioğlu et al. (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, 123.) Ankara, 2013, 54, 55, 57. Lehet, hogy esetünkben is valamilyen rendkívüli juttatásról, esetleg annak egy részéről van szó. Köszönöm Ivanics Máriának, hogy erre a kiadványra felhívta a figyelmemet. Ő maga így foglalja össze az oszmánok által a kánoknak juttatott jövedelmek kérdését: „különböző jogcímenek szubvenciókat kaptak a Portától. Ez a kán kinevezésekor kapott egymillió akcsével kezdődött, amelyet Isztambulból való hazatérése előtt a szultáni audiencián vett kézhez. ... Ezen felül a kánnak a kaffai vámjövedelmekből évjáradék címén a 16. században 1,5 millió akcse jövedelme volt, mely a 17–18. században 2,5–9,5 millió akcséig is felmehe-tett ...” Ivanics Mária, Krími Kánság. Vazallus vagy szuverén? *Rubicon* 33 (2022/11–12) 108. Ezen adatok fényében az Ahmed pasának átutalt 2,5 milliós tétel semmiképpen sem lehetett a felszíget vezetőjének teljes évi járandósága a Portától, de azért tisztos mennyiségnek tarthatjuk.

¹⁸ Talán azonos azzal a Kászim béggel, aki 1662-ig a kormányzót ellenőrizni kívánó egyik bégrakció élén állt, amikor is leszámoltak vele. Ld. Zekiye Efeoğlu, *Evliya çelebi'ye göre Mısır beylerbeyleri'nin Mısır'a gelişi ve gidişleri*. Yüksek lisans tezi (Pamukkale Üniversitesi). Denizli, 2021, 56 (<https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/38819/1/Zekiye%20Efeo%C4%9Flu.pdf>; 2023. március 14.).

¹⁹ A legkésőbbi általam ismert adat Juszuף pasára vonatkozik 1586-ból, aki ekkor 806 759 akcséra tarthatott igényt. Ld. İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar ruznamçe defterleri 25, temesvári rész, p. 27–29.

lerója hátralékát, miközben egy fityinget sem költ másra, s csak ebből próbálja csökkenteni tartozását. Bizonyára azért húzódott el az elmaradások pótlása, mert Ahmed pasának nem nagyon volt mihez nyúlnia. Pedig korábban igazán közel állt a tűzhöz.

Ahmed pasa tehát tökéletes pénzügyi vezető helyett „nagypályás” hóhányó volt, aki a birodalom bevételeinek jelentős hányadával zsonglörködött. Valószínűleg nem véletlen, hogy 1675-ben telt be a pohár, s küldték el Egyiptomba, ahol csak tovább növelte a kontóján szereplő kieső, netán elsikkasztott summákat. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy – számos adóssághalmozó társához hasonlóan – ekkora hiányai ellenére a haja szála sem görbült.²⁰

FÜGGELÉK

İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 1005²¹

1683. szeptember 3. után

Hazine-i amirede mahfuz baş muhasebe defterlerinden ihrac eyledükleri üzere Temeşvar valisi iken fevt olan Ahmed paşanun zimmetinde olan akçelerdür

1. Defterdarlık hesabından üçyüz kise
2. Mısır hazinesi hesabından ikiyüz elli kise
3. Mısırın Yemen hesabından yüz otuz beş kise
4. Ümera-i Mısırdan Kasım beg muhallefati hesabından on sekiz kise ile üçyüz seksen altı guruş
5. Seksen sekiz senesinde ordu defterdarı Ahmed efendiden mal-i mirîden karz aldığı üç kise

²⁰ Nem mindenki úszta meg ilyen könnyen: az egyik dijárbekiri defterdár, aki egyben adóbérlő is volt, az életével fizetett. Ld. Fodor Pál, *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*. (História Könyvtár. Monográfiák, 21.) Budapest, 2006, 89, 95–97. Már jóval korábban, 1510 körül is előfordult, hogy adósságokat felhalmozó kincstári vagyonkezelők (*mukataadzsi/mukataacı*) hosszabb ideig börtönben ültek, amíg embereik/kezeik többé-kevésbé be nem fizették, amivel tartoztak. Vö. Fekete, L[ajos], *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*. I–II. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 7.) Budapest, 1955, 128–137.

²¹ Fekete Lajos kézírásával. A fényképezéskor a nyilvántartási szám lemaradt. A számozások tölem vannak. A dokumentum faksimiléjét két részben közlöm, ahogy készítették.

Bu cümle deyni yediyüz altı kise ile üçyüz seksen altı guruşdur

Zikr olunan zimmetden Kamenice mevacibi için enderun-i hümayundan ihsan buyurılan yüz kiseden ve han hazretlerine inam için havale olunan elli kiseden baş muhasebe ve ruznamçe defterleri tatbik²² olunduğı üzere defaatile teslim eyledüğü akçelerdür

1. Ev kethüdası Mahmud ağa ve kapu kethüdası Mehmed ağa taraflarından teslim olunan kırk sekiz kise ile üçyüz yigirmi dokuz buçuk guruş
2. Üç defada teslim eyledükleri on dokuz kise ile yüz yetmiş beş guruş
3. İki defada dahi teslim eyledükleri otuz beş kise ve Kamenice defterdarının temessüki mucebince Kamenice hazinesine teslimi on üç kise

Bu cümle teslim eyledükleri yüz on altı kise ile dört buçuk guruş olur

Baş muhasebe defterlerinden ihrac eyledükleri üzere Temeşvar valisi iken fevt olan Ahmed paşanın defterdarlık ve Mısır hesabından zimmeti yediyüz altı kise ile üçyüz seksen altı guruşdur. Meblağ-i mezburdan Kamenice mevacibi için ihsan ve havale buyurılan yüz kise ve han hazretleri inamı için havale buyurılan elli kise ki bu cümle havale olunan yüz elli kiseden yüz on altı kise ile dört buçuk guruş teslimi olduğu ruznamçe ve baş muhasebe defterlerinden ihrac olunub otuz dört kisesi taşra hazineden tekml olunmuşdur. Bu suretde Ahmed paşa zimmetinde Kamenice mevacibi ve han hazretleri inamı için havale olunan yüz elli kiseden taşra hazine-i amireye otuz dört kise deyni ve asl-i hesabından dahi beşyüz elli altı kise ile üçyüz seksen bir buçuk guruş baki kaldığı malum-i devletleri buyurıldukda ferman devletlü ve saadetlü sultanum hazretlerinündür.

„A nagyúri kincstárban őrzött főszámvevőségi defterek szerint a temesvári váliként elhunyt Ahmed pasa kötelezettségvállalásában [kint] levő pénzek

1. Defterdári kimutatásából háromszáz zacskó
2. Az egyiptomi kincstár kimutatása szerint kétszázötven zacskó
3. Egyiptom jemeni kimutatása szerint százharmincöt zacskó
4. Az egyiptomi bégek közül Kászim bég hagyatékának kimutatása szerint tizen-nyolc zacskó és háromszáznolcvanhat gurus

²² Ezt a szót meglehetősen elírták, *tatbik* helyett valami *teetbik*-szerű formára.

5. A[z ezer]nyolcvannyolcadik évben²³ a tábori defterdártól, Ahmed efenditől az uralkodói kincstárból kölcsön vett három zacskó

Így összes adóssága hétszázhat zacskó és háromszáznyolcvanhat gurus

Említett kötelezettségvállalásából a kamenyeci zsoldra az uralkodó belső [kincstárból] adott száz zacskó és a kán őfelségének²⁴ ajándékaként átutalt ötven zacskó²⁵ fejében, a főszámvevőségi defterekkel és a pénztári naplókkal (*riúnámce/ruznamçe*) összevetve, különböző alkalmakkor ennyi pénzt adott át:

1. A háznagya (*ev kethüdaszi/ev kethüdası*), Mahmud aga és az udvari ügyvivője (*kapu kethüdaszi/kapu kethüdası*) által átadott negyvennyolc zacskó és háromszázhuszonnyolc és fél gurus
2. Három alkalommal általa átadott tizenkilenc zacskó és százhetvenöt gurus
3. Két alkalommal általa átadott harmincöt zacskó és a kamenyeci defterdár bizonylata (*temesszük/temessük*) szerint a kamenyeci kincstárnak átadott tizenhárom zacskó

Az általa átadott [összeg] így száztizenhat zacskót és négy és fél gurust tesz ki

A nagyúri kincstárban őrzött főszámvevőségi defterek szerint a temesvári váliként elhunyt Ahmed pasa defterdári időszakából és egyiptomi kimutatása szerinti kinnlevősége hétszázhat zacskó és háromszáznyolcvanhat gurus. A főszámvevőségi defterekből és a pénztári naplókából kiderítették, hogy a szóban forgó összegből a kamenyeci zsoldra kapott és átutalt száz zacskó és a kán őfelsége ajándékaként átutalt ötven zacskó fejében, azaz az összesen kiutalt százötven zacskóból száztizenhat zacskót és négy és fél gurust adott át, [a hiányzó] harmincnégy zacskót pedig a külső kincstárból pótolták. Ily módon Ahmed pasa kötelmében a kamenyeci zsoldra, illetve a kán őfelsége ajándékaként átutalt százötven zacskóból a külső kincstár számára harmincnégy zacskó adóssága van, az alapvállalásából pedig ötszázötvenhat zacskó és háromszáznyolcvanegy és fél gurus hátraléka maradt. Midőn mindez szerencsés tudomására jut, a parancs boldogságos szultánom őfelségéé.”

²³ 1677. március 6.–1678. február 22.

²⁴ Nem dönthető el, hogy az ekkortájt működő kánok közül melyikre utaltak.

²⁵ Inkább csak véletlen egybeesés, de 1683. január 3-án a temesvári pénzügyi felügyelőnek (*müteszellim/mütesellim*) írt parancsban Ahmed pasának ugyanígy 50 zacskónyi adósságáról esik szó, amelyből 27 zacskónyit már átadott, a többit most kell befizetnie, hogy a Bécs elleni hadjáratra *sajkákat* (hajókat) készíttessenek belőle. Ld. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden müdevver defterler 2931, p. 7. Minthogy a fentebb felsorolt tételek között nem szerepel 27 *kiszés* elem, itt más leróni való részlet forog szóban.

